

Wanda Decyk-Zięba
(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: wdecyk@uw.edu.pl)
ORCID: 0000-0003-4301-5491

**ORTOGRAFIE KOCHANOWSKIEGO,
GÓRNICKIEGO I JANUSZOWSKIEGO
NOWYM KRAKTEREM POLSKIM ZŁOŻONE**

AUTORZY: Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki, Jan Januszowski.

PEŁNY TYTUŁ: *Nowy charakter polski z Drukarnie Łazarzowej i ortografia polska: Jana Kochanowskiego, Jego M. P. Łukasza Górnickiego, etc. etc. Jana Januszowskiego.*

MIEJSCE WYDANIA: Kraków.

ROK WYDANIA: 1594.

LICZBA KART: A-H4v (64 strony).

JEZYK: polski.

AUTORZY

Jan Kochanowski – poeta, pisał w języku łacińskim i polskim, tłumacz; urodził się ok. 1530 r. w Sycynie. Studiował na Akademii Krakowskiej, w Królewcu i Padwie. Po powrocie z zagranicy swoje życie dworskie związał z P. Myszkowskim i F. Padniewskim. W 1564 r. zostaje przyjęty do grona królewskich sekretarzy. Po zerwaniu z życiem dworskim osiedlił się w Czarnolesie. Zmarł nagle 22.08.1584 r. w Lublinie [Ulewicz 1967–1968].

Łukasz Górnicki – pisarz polityczny, poeta, tłumacz; urodził się w 1527 r. w Oświęcimiu. Nauki pobierał w Oświęcimiu, w szkole parafialnej w Krakowie, studiował w Padwie. W służbie dworskiej pozostawał od młodości aż do śmierci, był pisarzem w kancelarii biskupów krakowskich, następnie w kancelarii królewskiej, był starostą tykocińskim, później też wasilkowskim. Zmarł 22.07.1603 r. w Lipnikach pod Tykocinem [Pollak 1960].

Jan Januszowski – drukarz, tłumacz, pisarz duchowny. Urodził się w Krakowie w 1550 r. Studiował w Akademii Krakowskiej i Padwie. Pracował w kancelarii królewskiej, był sekretarzem królewskim. Po śmierci ojca Łazarza Andrysowica (1577) przejął jego drukarnię. Łącznie wydał ponad 400 tytułów, w tym dzieła Jana Kochanowskiego. Zmarł 30.11.1613 r. w Nowym Sączu [Kawecka-Gryczowa 1962–1963].

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

Struktura dzieła

Na *Nowy charakter...* składają się: przedmowa *Do łaskawego Czytelniká* [k. Av], dedykacja [k. A2-B], cytat z Horacego [k. Bv], *Wstęp do Orthográphiéy Polfskiéy, nowym kárakterem Polfskim ukośnym* [k. B2-D4v], *Orthographia tedy Polfska rzędem obiecádlá prowadzi sie tym sposobem, kárakterem ukośnym y profstym* [k. D4v-G3] z *Obiecadłem wedle Orthographiüéy Páná Kochánowskiégo* [k. G3], *Obiecadło zaś y Orthográphia wedle Ie M. Páná Górnickiégo* [k. G3v-H2] i *Psalmow kilka słowieńskich obiecádlém Ie M. Páná Górnickiégo pifánych* [k. H2-H3], Jana Januszowskiego *Obiecadło* według jego ortografii [k. H3v] i *Deriwacie* [k. H3v-H4v].¹

Dedykacja

Autorem dedykacji jest Jan Januszowski, datowana jest na 24 maja 1594 r. Jej adresatem są: Hiacynt (Jacek) Młodziejowski i Mikołaj Korcyński, żupnicy krakowscy. Dedykacja ma charakter osobisty, przedstawia w niej Januszowski dzieje pomysłu, wymienia osoby, które były mu życzliwe i wspierały go w tym przedsięwzięciu, przypomina doznane krzywdy. Został w niej też określony jeden z celów jego poczynań, którym było unarodowienie kroju czcionki:

Kárakter mówię Polfski włafny nie Niemiecki. Bo ieliż ięzyki, Zydowlki, Grécki, Lácínki, Włofki: Fránculki, Niemiecki, s. máią w fwym pifánii: káraktery fwé włafné różné od drugich: Polfski czemuby mieć niemiał? [k. A3v].

Wydanie *Nowego charakteru...* było przedsięwzięciem zarówno ambitnym, jak i kosztownym, do realizacji którego J. Januszowski długo się przygotowywał („to com od kilku lat y dáléy myślił, y przecom wiele puścił mimo fię” [k. A3v]). Nowe czcionki, zaprojektowane przez Januszowskiego, o dwóch odmianach prostej i ukośnej (pochylej),² zostały wykonane w giserni Konrada Forstera. Odmiana prosta stanowi połączenie niemieckiej fraktury oraz własnego ręcznego pisma J. Januszowskiego. Odmiana ukośna jest bliższa antykwie, inspirowana wzorami zachodnimi [Wielińska 2018, 13–14].³

¹ W opisie ze względu na trudności typograficzne nie było możliwe wierne odtworzenie obu odmian druku i kształtu niektórych czcionek. W transkrypcji starano się zachować niektóre właściwości graficzne tekstu, np. *f* [= s, ś], *ß* [= sz], *u* [= u] czy znaki diakrytyczne nad literami oznaczającymi samogłoski.

² Poza tym w druku użyto antykwy i szwabachy (rok na karcie tytułowej został wydrukowany fraktura).

³ Autorka podejmuje próbę cyfrowego odtworzenia charakteru ukośnego Jana Januszowskiego.

Wstęp do ortografii polskiej...

W tej części rozprawki J. Januszowski przedstawia stan pisowni polskiej na tle porównawczym. Wywód rozpoczyna od Fenicjan, następnie omawia alfabet grecki i łaciński, po czym charakteryzuje języki (też alfabety) włoski, hiszpański, francuski, niemiecki i polski. Powstanie języków romańskich (oraz germańskich) przedstawia jako wynik procesu skażenia (w stosunku do języka źródła) i przemieszania języków [por. Otwinowska 1974, 176]. Píše, że języki włoski, hiszpański i francuski wywodzą się z języka łacińskiego, ale włoski „ma fwè włafnè subtilitates, którèmi ięzyk fwóy wyraża” [k. C4], hiszpański „ma tákże pewnè dźwięki y obferwátie, którèmi iest różny od drugich” [k. C4v], francuski „náturę v wokaliśów ták odmiènił, że (...) w ięzyku fwym, ináčéy piśe, ináčéy czyta, y wymawia” [ib.]. Od wymienionych języków różni się język niemiecki, który nie należy do języków pochodzących z łaciny,⁴ ale też przejął alfabet łaciński „krom formowánia liter y piśánia, którè sobie nácia każda iáko chce y vmié wymyśła” [k. Dv]. Porównanie różnych języków europejskich i alfabetów kończy się następującą konkluzją:

Ztąd tedy káždy łacno baczyć może, że żadnègo ięzyká niémáś, któryby niemiał mieć literę włafną w fwéy mowie różną od Łácinłkich wzglèdem tonu. A ieliż to v inśyich náyduiemy, o nášym ięzyku Polłkim, który in fuo genere iest ták różny od tánytych wśyftkich wysśey pomienionych; iáko oni wśyfcy są różni od nas, czemu bydź niéma? [k. Dv].

W ocenie J. Januszowskiego ortografia polska zasługuje raczej na miano *tautografii* (gr. *tautó* ‘to samo’), czyli pisowni o nadmiernej w stosunku do potrzeb liczbie znaków oraz nieustalonych zasadach ich użycia. Swoje stanowisko uzasadniał następująco:

Vzywamy bowièm liter w piśaniu wiécéy niż potrzebá: kładziemy opák litery nie ták iáko trzebá: podczas liter nie dokładamy gdzie trzebá: bierzemy litery w inśym rozumieniu nie iáko trzebá: in fumma krzywdę wielką y fromotę łámi fobie y przyrodzeniu włafnemu ięzyká nášègo czynimy [k. D2].

Grzechy względem polskiej ortografii świadczą o potrzebie jej skodyfikowania i uproszczenia. Jan Januszowski zachęca do podejmowania działań dla dobra ojczyzny, by stan ten zmienić: „Abyfmy tedy ten zawał odwálili, potomnym, obcym, y łámi fobie winni nie zoftáli” [k. D3]. Publikacja miała dawać wiedzę o ortografii polskiej, o potrzebach w tej mierze polszczyzny oraz wskazać, w jaki sposób pisać (precyzyjniej: jak używać liter). Zadość tej potrzebie czynią ortografie polskie i obiecadła, których autorami byli: Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki i pomysłodawca pu-

⁴ Tym samym autor wykluczył proveniencję łacińską języków germańskich, por. B. Otwinowska [1974, 176, 187].

blikacji – Jan Januszowski, który wyraźnie zaznacza, że „Ia kożdemu zdanie iego włafnè wcàle zoftàwuiè” [k. D3].

Ortografię J. Kochanowskiego w formie pisanej otrzymał J. Januszowski od hetmana Jana Zamojskiego, ale rozmawiał o swoim pomysłach z poetą tuż przed jego śmiercią. Ł. Górnicki swój projekt ortografii przesłał Januszowskiemu osobiście. W dołączonym do przesyłki liście (datowanym na 13.02.1594 r.) zaproponował też przesłanie psalmów *słowańskich* (cerkiewnosłowiańskich), zapisanych nowym alfabetem. Zostały one włączone do książki.

Dwie redakcje ortografii Jana Kochanowskiego

Po raz pierwszy *Orthographia polska* J. Kochanowskiego została opublikowana w dziele Jana Ursinusa *Methodicae grammaticae libri quatuor*, wydanym we Lwowie w 1592 r. w oficynie Macieja Garwolczyka.⁵ Tekst był złożony szwabachą, zawierał się na 2,5 stronach [Ursinus 1592, 45–47]. Na dwóch stronach [ib., 45–46] podane są zasady pisowni 23 liter (zapisane wersalikami A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, Q, R, S, T, V, X, Y, Z) i połączeń liter – *DZ*, *SC*^o oraz egzemplifikujące zasady przykłady, często objaśniane (co zrozumiałe, zważywszy na przeznaczenie podręcznika Ursinusa) po łacinie. Na stronie 47 znalazły się uwagi dotyczące stosowania kreski na oznaczenie miękkości spółgłoski przed *i* oraz pisowni po *c y* (nie *i*), uwagi o wymowie głosek są sporadyczne (dotyczą *a* i *o* przed samogłoską nosową). W sposobie prezentacji liter alfabetu (zachowany też w edycji z 1594 r.) widzi H. Wiśniewska „pewne naśladowanie Statioriusa przez Kochanowskiego, ale poeta dokonał daleko idącego skrótu” [1998, 20]. Nauka alfabetu według J. Kochanowskiego była przewidziana w *Planie nauk Akademii Zamojskiej* [Łempicki 1921, 274]. Oczywiście znajomość ortografii J. Kochanowskiego nie wystarczała, by uczniów nauczyć poprawnej pisowni wyrazów „potrzebna była już inwencja nauczyciela, ewentualnie korzystanie nie tyle z ortografii Kochanowskiego, co z doświadczenia i praktyki wypracowanej w szkołach i drukarniach” [Wiśniewska 1993, 40].

Wersja tekstu, będąca drugą redakcją ortografii, otrzymana przez J. Januszowskiego od J. Zamojskiego, była obszerniejsza w stosunku do wersji opublikowanej w 1592 r. [por. Wiśniewska 1993, 41].

Tekst ortografii Jana Kochanowskiego w druku z 1594 r. liczy wierszy 151, ortografia opublikowana wcześniej (całość z tytułem) 77 wierszy. Liczba znaków ze spacjami w wierszu w obu drukach jest podobna

---

⁵ Porównania tekstu w następnych wydaniach podręcznika Ursinusa [1619; 1698] dokonała M. Jankowska [1989], cztery koncepcje ortografii J. Kochanowskiego: 1592, 1594 (tekst), 1594 (rozmowy J. Januszowskiego z poetą), 1571 (na podstawie listu do S. Fogelwerdera) przedstawił P. Zwoliński [1985].

⁶ Autor zaznacza, że te dwuznaki są wymawiane na trzy sposoby, jak w wyrazach: *wódz*, *wodź*, *dźdźem* oraz *desce*, *skromność*, *szczęśliwy*.

(ok. 50), druki różniły się formatem (4° – 1594, 8° – 1592). W publikacji z 1592 r. nie było uwag o kształcie znaków diakrytycznych (np. kierunku kreski nad literą *a'*), o funkcji diakrytów w różnicowaniu znaczeń wyrazów (*a* i *e*) i rymach (*a*), odwołań do gramatyków (*h*). Zasadą naczelną opisu w tekście z 1594 r. jest opozycja pomiędzy literami łacińskimi a polskimi, które bądź zgadzają się z łacińskimi – *a*, *e*, *o* jasne, bądź są od nich różne: *nasze własne* – *b'*, *polskie* – *á*, *nasze* – *é*, *barbarum* – *ł*.⁷ W druku z 1592 r. przeciwstawienie liter łacińskich polskiem dotyczyło jedynie *A* i *L*. Różni oba teksty początkowa formuła opisu:

1592: A. Troiákie Polacy wymawiáia (...) B dwoiáko (...) C troiáko.

1594: A troiákie Polácy máia: (...) B. dwoie[...] C troie.

W druku z 1592 r. w zgodzie z ówczesnym zwyczajem *l* jest w opozycji do *ł*, w druku z 1594 r. funkcję diakrytyczną pełni „oseczek” u góry litery, który jest przy *l* z prawej strony (*l*), przy *ł* z lewej. W ortografii z r. 1594 rozwinięte zostały uwagi o pisowni i wymowie grup *sc*, *szcz*, *ść* oraz *y* i *i*, przy *y* (*ypsylon*) pojawia się określenie *greckie* (przy *dz* i *σ* [= *ś*]) było już w druku z 1592 r.).

Ortografie J. Kochanowskiego, Ł. Górnickiego i J. Januszowskiego

W *Ortografii tedy polskiej...* pod każdą z 23 liter⁸ najpierw jest podany – złożony charakterem prostym – fragment ortografii J. Kochanowskiego dotyczący danej litery, pod nim – charakterem ukośnym – komentarz J. Januszowskiego, uwzględniający też propozycję Ł. Górnickiego. Nowe propozycje ortograficzne zestawiane są z *dawnym (starym, zawziętym, aprobowanym) zwyczajem*, pojawiają się też wzmianki o trudnościach technicznych w realizacji pomysłów autorskich (np. *z* z kreską). W komentarzach dwukrotnie J. Januszowski powołuje się na rozmowę z J. Kochanowskim [k. E, F2], przytacza również list z r. 1564 napisany przez Stanisława Orzechowskiego do Łazarza Andrysowica [k. F3-3v].⁹ Przegląd liter zamyka *Obiecadło wedle Kochanowskiego*. Abecadła Górnickiego i Januszowskiego są prezentowane w części sygnowanej ich nazwiskami. Pisownia każdej partii tekstu, w zależności od tego, kto jest jej autorem, jest zgodna z jego ortografią. Zestawienie głosek, które według omawianych projektów były inaczej niż dziś pisane, opublikował

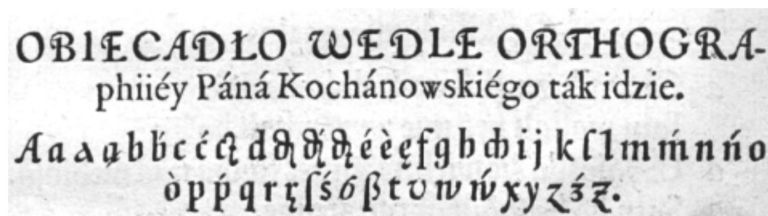
⁷ To przeciwstawienie łaciny polszczyźnie było obecne i w traktacie J. Parkosza, i w ortografii S. Zaborowskiego.

⁸ Kolejność liter jest taka sama jak w druku z 1592 r., informacje o *dz*, *dź* i *dż* zostały przeniesione pod *D*, *o* *sc* pod *S*.

⁹ S. Orzechowski chciałby na wzór alfabetu bułgarskiego (starosłowiańskiego) zmodyfikować litery *cz* i *sz*. O źródle pomysłu S. Orzechowskiego por. Zwoliński [1963].

Z. Klemensiewicz w *Historii języka polskiego* [1974, 366–367].¹⁰ Na tej podstawie uznał, że „najbliżej ustalającego się sposobu pisania był Januszowski. Najbardziej się od niego oddalał Górnicki” [ib., 367].

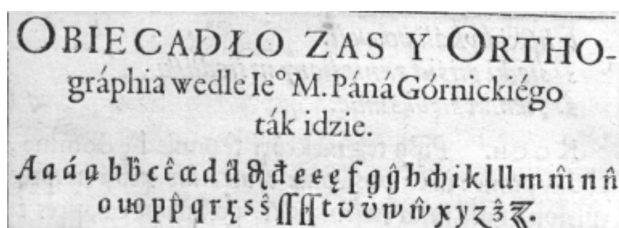
Skan 1. Obiecadio J. Kochanowskiego.

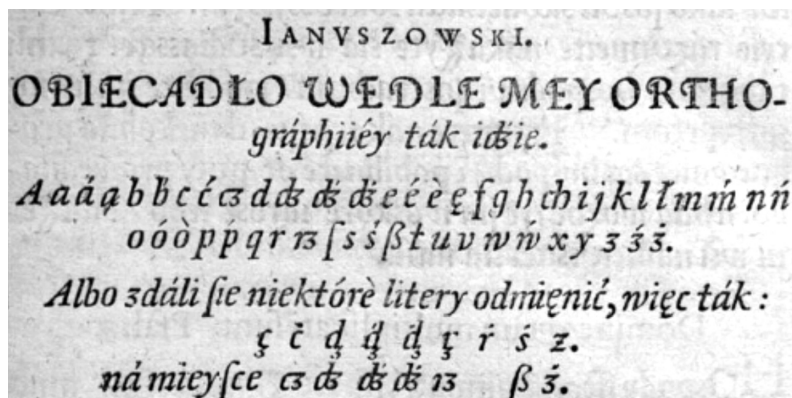
Skan 2. Cerkiewnosłowiańskie a.

а

Skan 3. Obiecadio Ł. Górnickiego.

Skan 4. Obiecadio J. Januszowskiego.

¹⁰ Odstępstwem od stanu opisanego w *Nowym charakterze...* jest kreska nad *a* oznaczającym *á* (Górnicki, Januszowski), kreska powinna być nad *a* jasnym.

Liczba liter (włączając ligatury i dwuznaki) w *Obiecadle* J. Kochanowskiego wynosi 49 (skan 1.), Ł. Górnickiego 50 (skan 3.), J. Januszowskiego 52 (skan 4.). Różnica wynika z tego, że Januszowski wymienił po dwie litery (Kochanowski i Górnicki po jednej) na oznaczenie samogłosek ścieśnionych *é* oraz *ó*, uwzględnił też *u*. W alfabecie Kochanowskiego *u* nie ma, natomiast Górnicki dwukrotnie wymienia *v* (w tekście ortografii Górnickiego *u* jest zapisywane jako *u*, *v* i *ü* [k. G4], kropka wskazuje na charakter zgłoskotwórczy oznaczonej nią głoski, por. niżej). W abecadle Kochanowskiego jest ligatura *ct*, o której nie było wzmianki w ortografii poety (był jedynie dwuznak *cz*). Januszowski fakultatywnie dopuszcza wymianę sześciu dwuznaków na litery ze znakami diakrytycznymi: *cz* na *ç*, *ć*, *dz* na *đ*, *dź* na *đ̇*, *dż* na *đ̇*, *rz* na *ř* / *ř̇*, *β* na *ś* oraz *ź* na przekreślone *z*. Każdy alfabet rozpoczyna się od dużej litery *A*, po niej podane jest małe *a*.

Do liter, które wymienione są we wszystkich wykazach, należą: *A*, *a*, *a*,¹¹ *b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *h*, *ch*, *i*, *k*, *m*, *n*, *o*, *p*, *q*, *r*, *f*, *t*, *v*, *w*, *x*, *y* (25). Tylko w alfabecie Kochanowskiego i Januszowskiego występują: *b*, *ć*, *è*, *é*, *e*, *j*, *m*,¹² *ṅ*, *ṗ*, *ś*, *β*, *ò*, *ẇ*, *ź* (14), dwie litery (*ř* i litera na oznaczenie *dz*¹³) zostały wymienione jedynie przez Kochanowskiego i Górnickiego.

Jan Kochanowski z jednej strony nadużywał diakrytów, z drugiej używał ich oszczędnie. Zalecał np. diakryt zarówno nad literami oznaczającymi *a* i *e* jasne (*á*, *é*), jak i *á* oraz *é* ścieśnione (*à*, *è*), choć ograniczył stosowanie zasady jedynie do przykładów, w których różnica w zapisie wiąże się ze zmianą znaczenia (*zádny* ‘niecudny’ – *zàdny* ‘nikt’; *Paniè* (wołacz lp.) – *paniè* (mianownik lm.)).¹⁴ Propozycja odróżnienia w piśmie *a* jasnego od *á* ścieśnionego, którą poeta przedstawił Januszowskiemu w rozmowie, była inna. Poeta wówczas mówił o nieoznaczaniu diakrytem *a* jasnego i zapisie *á* ścieśnionego literą *a*¹⁵ i tę sugestię uwzględnił J. Januszowski w obiecadle J. Kochanowskiego.

¹¹ Faktycznie *a* miało „krótkę przez się” [k. D4v].

¹² W przedruku fotooffsetowym z 1982 r. brak kreski nad *m*.

¹³ J. Januszowski pisze o literze niemieckiej [k. E3], skrót rozwiązuje się jako *das*, *daß* [por. Tandecki, Kopiński 2014, 86].

¹⁴ Znaki diakrytyczne pomijał też S. Zaborowski, jeśli nie było ku temu przesłanek logiczno-gramatycznych.

¹⁵ Taka pisownia – jak pisze J. Januszowski – była mu znana z pism poety. W jedynym zachowanym autografie J. Kochanowskiego, którym jest list do S. Fogelwerdera, *a* jasne od *á* ścieśnionego nie jest odróżniane [por. Zwoliński 1985, 175].

Dla J. Czerneckiego litera *a* była podobna do greckiej litery *α* [1902, 11], P. Zwoliński uznaje ją za zapożyczone z cyrylicy *азъ* (skan 2.) [1985, 175]. T. Ulewicz wskazuje na podobieństwo do obu liter [1977, 230]. W związku z tym, że źródłem cyrylicy była grecka majuskuła (obok głagolicy), porównania są zbieżne. Warto może zwrócić uwagę, że podobny kształt znaku (dla *a* jasnego) proponował też S. Zaborowski [por. Decyk-Zięba 2014].

Jan Januszowski, podobnie jak Łukasz Górnicki, w zgodzie z ówczesnym zwyczajem, opowiadał się za oznaczaniem diakrytem *a* jasnego (*łacińskiego*).

Co do *e*, J. Januszowski zauważa w alfabecie J. Kochanowskiego brak kreskowanego *e*, „które bydź musi”, proponuje (tak jak Kochanowski) zapis *paniè* (mianownik lm.), literę *é* zachowuje dla czwartego (wliczając *ę*) *e*, które występuje w formach: *pániéy ochotnéy*. Zaznacza, że „oboie znaczyły fie krêfką iednąką” [k. E4].

Jan Kochanowski odróżnia *o* jasne od *ó* ścieśnionego, diakryt odnosił do samogłoski ścieśnionej, ale w rozmowie z J. Januszowskim odrzucał kreskowanie *o* przed spółgłoskami nosowymi: *m* i *n* (*dom*, *dzwon*). Januszowski, podobnie jak było w wypadku *e*, rozróżnia dwa *ó* ścieśnione, inne w *Bog*, *wódz*, inne w *mój*. Te pierwsze proponuje oznaczyć literą *ò*, drugie *ó*. Wymowa (i zapis) samogłosek były zdeterminowane ich pozycją w wyrazie (w tym wypadku, podobnie jak w wypadku *e*, jest to pozycja przed *j*).

Najbardziej różniła się od zwyczaju pisownianego 2. połowy XVI wieku propozycja Łukasza Górnickiego, który na oznaczenie miękkości spółgłosek zamiast kreski zastosował cyrkumfleks $\hat{}$ ($\hat{b}$, $\hat{c}$, $\hat{d}$, $\hat{m}$, $\hat{n}$, $\hat{p}$, $\hat{s}$, $\hat{w}$ ¹⁶ i $\hat{z}$), litera $\hat{g}$ oznacza u niego *j*,¹⁷ spółgłoski szumiące *č*, *š* i *ž* oraz *ł* zapisywał, podwajając litery, *ž* jako *đ*, *ó* ścieśnione jako *uo*,¹⁸ *é* ścieśnione jako *e* przekreślone poziomą kreską. Nowością, wynikającą z troski o jednoznaczność zapisu, było rozdzielenie przecinkiem liter oznaczających dwie takie same spółgłoski (por. *fł*), jak i (czego nie uwzględniono w obicadle) użycie kropki nad jedną z liter, gdy sąsiadowały z sobą dwie samogłoski zgłoskotwórcze¹⁹ (np. *boi* [= *boi*] *šie Bogá* w odróżnieniu od *buoi* [= *bój*])

¹⁶ W przykładach występuje *w*: *Vzdrow*, *Zbaw* [k. H].

¹⁷ J. Kochanowski wyraźnie zaznaczył, że litery *g* „Polacy nieuziwaiają na dwoie iako Łacinnicy: ale tilko w iedno: iako tu garniec; iedwab przez /i/ nie przez /g/” [k. E4]. J. Januszowski wymienił inne zapożyczone z łaciny słowa (*Reieſtr*, *Aniól*, *Ewanielia*), w których „odmienia się /g/ w literę /i/” [k. E4], zalecał też pisać *ji* nie *gi* ‘go’ (co proponował Ł. Górnicki) [k. E4v].

¹⁸ Litery są zespolone kropką. W przykładach *ó* ścieśnione jest zapisywane różnie: jako *uo* (*Buog*, *druoge*), *ó* (*bogów*) i *o* (*Mowi*, *twoi*) [k. G3-3v]. Źródłem wahań w zapisie *ó* ścieśnionego mogły być różnice w wymowie tej samogłoski [por. uwagi Januszowskiego [k. Fv], też: [Urbańczyk 1983, 48; W. Rzepka, B. Walczak 1985, 294]]. Ścisłe i konsekwentnie rozróżniano *o* i *ó* tylko w niektórych drukach XVI w. [Klemensiewicz 1974, 288]. Zapisy *ó* ścieśnionego jako *uo* trafiały się już w najstarszych oficynach krakowskich (np. u Hallera), czy po około 60 latach tego typu pisownia mogła być źródłem inspiracji, raczej wątpliwe. Zapis *ó* ścieśnionego jako *uo* spotyka się jeszcze w pierwszym wydaniu *Thesaurusa...* G. Knapiusza (1621) [Puzynina 1961, 108]. Dwuznak *uo* w XVI w. spotyka też się w drukach czeskich, na Czechów powołuje się Ł. Górnicki w *Ortografii...* w związku z zapisem *ł* jako *ll* [k. Hv]. O śladach pomysłów włoskich w projekcie Górnickiego wspomina T. Ulewicz [1977, 237].

¹⁹ W tym wypadku autor odwołuje się do pisowni łacińskiej: „Iako w łacinie gdy vocalis podle drugiey stoi, á káżdą ma mieć osobny swoi dźwięk, tedy kropki

šie Bogá czy buoi šie ftall) [k. H-Hv]. J. Januszowski zastrzega, że nowych liter w ortografii Ł. Górnickiego było więcej, „ále iż do druku zysdźby fie trudno mogły, przeto fie të tylko położyły, które droźniefšé [= właściwsze, stosowniejsze] były, á do druku zysdź fie mogły” [k. H2].

***

Dzieło zaświadcza o potrzebie normy ortograficznej, wyrosło z poczucia troski o język, stanowi ważny głos w dyskusji nad stanem polskiej pisowni. Pod koniec wieku XVI ortografia polska na tyle była już wykrystalizowana, że rewolucyjne propozycje zmian nie miały szansy na upowszechnienie. Inną wizję ortografii miał Januszowski, inną Górnicki. Pierwszy myślał o ortografii polskiej (narodowej), drugi był przekonany, że różne języki (niezależnie od specyficznych dla nich cech fonetycznych), można będzie zapisać jego alfabetem. Być może u źródeł tych dwu postaw leżało inne rozumienie języka i pisma, Jan Januszowski utożsamiał litery i głoski, dla niego swoiste dla danego języka dźwięki powinny znaleźć odzwierciedlenie w alfabecie, Łukasz Górnicki zakładał, że różne języki (niezależnie od typowych dla nich cech fonetycznych) można będzie zapisać jego alfabetem. Swoim „intencjonalnym uniwersalizmem” [Rzepka, Walczak 1985, 293] wyprzedzał idee uniwersalistyczne A. Komeńskiego i F. Bacona [por. Otwinowska 1974, 227]. Powiązanie zapisu ortograficznego z wymową głosek rodziło pytania o funkcje poszczególnych znaków diakrytycznych, co w efekcie prowadziło do stawiania pytań o niekonsekwencje w ortografii. Stąd też propozycja J. Januszowskiego, by š i č – analogicznie do ž – oznaczać tylko literą s i c z kropką²⁰ (lub pętłą) nad literą, ewentualnie ogonkiem (lub ʒ) pod literą. Nowe znaki mogłyby zastąpić dwuznaki, mogłyby też uprościć pisownię. Pytania te stawia Jan Januszowski nie tylko jako człowiek władający piórem, ale także jako typograf.

RECEPCJA DZIEŁA

Książka w XVI w. miała jedno wydanie;²¹ trzykrotnie była przedrukowana w całości, w 1822, 1982 i 1983 r. Dzieło jest przedmiotem zainteresowania nie tylko polonistów i slawistów, lecz także historyków drukarstwa i typografów.

---

nád niemi nákrapiamy, iáko nád áera, i nád inęmi słowy, ták sie i w Polsczyźnie mnie uczynić widzi” [k. H].

²⁰ Zbieżność (jeśli chodzi o kropki nad literami) z propozycją S. Zaborowskiego nie wydaje się przypadkowa. Ortografia Zaborowskiego po raz ostatni była opublikowana (jako część *Grammatices Rudimenta*) w 1564 r.

²¹ Wiadomość o II wyd. z 1597 r. [Czernecki 1902, 13] niepotwierdzona.

CIEKAWOSTKI

- J. Januszowski za punkt wyjścia w ortografii przyjmował zasadę morfologiczno-etymologiczną, zalecał zatem pisać *nizko* (nie *nifko*), bo jest *niżej*, *wysżej* (nie *wyzżej*), bo jest *wyfoko*, *szlad* (nie *ślad*) „od *ślákowánia*, bo *śedł w dróge*” [k. F4]. Jako pierwszy uzależnił dobór końcówki narzędnika liczby mnogiej przymiotnika od zakończenia mianownika liczby mnogiej (*cudze przygody – cudzemi przygodami, cudzemi sprawami*) i mianownika lp. (*miłosierny człowiek – miłosierni ludzie, miłosiernymi*) [k. H4].
- Ł. Górnicki w swoich pismach – o czym wspomina J. Januszowski [k. D3v, por. też Berlińska 1993, 172] – posługiwał się opracowanym przez siebie alfabetem. Stosował go też w korespondencji prywatnej [por. k. D3v-4; Kurpiel 1910].

Bibliografia (wybrane pozycje)

- A. Berlińska, 1993, *Projekt ortograficzny Łukasza Górnickiego*, „Poradnik Językowy” z. 4, s. 166–176.
- J. Czernecki, 1902, *1. Janusza Januszowskiego: Nowy Karakter Polski z r. 1594* (...), Lwów.
- W. Decyk-Zięba, 2014, *Stanisław Zaborowski „Ortographia seu modus recte scribendi et legendi Polonicum idioma quam utilissimus”* (...); <https://gramatyki.uw.edu.pl/book/2> [dostęp: 20.07.2020].
- S. Dubisz, 2004, *Polski dyskurs odrodzeniowy – kultura, polityka, religia, język*, „Przegląd Humanistyczny” XLVIII, 4, s. 27–42.
- M. Jankowska, 1989, *Trzy ortografie polskie w „Methodicae grammaticae” J. Ursinusa (1592, 1619, 1698)*, „Poradnik Językowy” z. 1, s. 46–54.
- A. Kawecka-Gryczowa, 1962–1964, *Januszowski Jan Łazarzowicz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław, s. 598–600.
- J. Kiljańczyk-Zięba, 2007, *Czcionką i piórem. Jan Januszowski w roli pisarza i tłumacza*, Kraków.
- Z. Klemensiewicz, 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- Jan Kochanowski, 1592, *Ortografia polska* [w:] J. Ursinus, *Methodicae grammaticae libri quatuor*, Lwów, s. 45–46.
- A. Kucharski, 1825, *Grammatyki i słowniki polskie* [w:] *Księdza Stanisława Zaborowskiego Ortografia polska*, Warszawa, s. 29–32.
- M. Kurpiel, *Cztery listy Łukasza Górnickiego*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” XII, Kraków, s. 83–88.
- S. Lempicki, 1921, *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573–1605*, Kraków–Warszawa, s. 274.
- B. Otwinowska, 1971, *Język – naród – kultura. Antecendencje i motywy renesansowej myśli o języku*, Wrocław.
- R. Pollak, 1960, *Górnicki Łukasz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, Wrocław, s. 427–429.
- J. Puzynina, 1961, „*Thesaurus*” Grzegorza Knapiusza. *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław.

- W.R. Rzepka, B. Walczak (rec.), 1985, *Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts. Stanisław Zaborowski – Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski – Jan Januszowski*, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Köln–Wien 1983, s. 7–29, „Język Polski” LXV, z. 4, s. 288–294.
- T. Ulewicz, 1967–1968, *Jan Kochanowski* [w:] *Polski słownik biograficzny*, Kraków–Wrocław, t. 13, s. 185–190.
- T. Ulewicz, 1977, *O edytorstwie Januszowskiego, Ortografii Jana Kochanowskiego i dyskusją nad pisownią polską za Zygmunta Augusta* [w:] *Wśród impresorów krakowskich doby Renesansu*, Kraków, s. 95–165.
- S. Urbańczyk, 1983, *Einleitung* [w:] *Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts. Stanisław Zaborowski – Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski – Jan Januszowski*, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Köln–Wien, s. 7–29.
- J. Tandecki, K. Kopiński, 2014, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa.
- A. Wieleńska, 2018, *Lazarus. Nowy charakter polski. Proces digitalizacji i specimen*, [Warszawa]; https://lazarus.wtf/wp-content/uploads/2018/12/LAZARUS_BOOK_WEB.pdf [dostęp: 19.07.2020].
- P. Zwoliński, 1963, *Stanisław Orzechowski a ruskie tradycje gramatyki bizantyjskiej* [w:] *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Splawiński*, Warszawa, s. 325–331.
- P. Zwoliński, 1985, *Jana Kochanowskiego cztery koncepcje ortografii języka narodowego* [w:] Z. Libera, M. Żurowski (red.), *Jan Kochanowski i kultura Odrodzenia*, Warszawa, s. 170–183.